

27.03x32.63	1/2	16	עמוד	השבוע - ישראל היום!	10/03/2023	85298491-6
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910						

נשות חיון

שני ארגזים ישנים שבהם מכתבים אישיים של זלמן שניאור, שהוחזקו אצל בתו, נמסרו לסופרת לילך נתנאל • כשהחלה לעבור עליהם היא קיבלה הצעה לחייו של אחד מגדולי הסופרים והמשוררים העבריים, שחי בעולם של ניגודים - בין עבר גלותי לעתיד ציוני, בין יידיש לעברית, ובין שלוש נשים

קרו דותן

א חרי מותו של הסופר והמשורר זלמן שניאור (1887-1959), שכתב עשרות יצירות בעברית וביידיש, הופקדו כתביו ומכתביו בכמה ארבע כיונים ספרותיים מרכזיים: גנזים בתל אביב, YIVO בניו יורק והספרייה הלאומית בירושלים. איש לא ידע על קיומם של שני ארגזים נוספים, שבתו, רנהרבה שניאור, שמרה בביתה במרדכי ולא מסרה לארכיונים. רק אחרי שהלכה לעולמה, ב-2018, נקראה מי שחקרה את שניאור וכתבה עליו מונוגרפיה, לילך נתנאל, סופרת ומרצה מאוניברסיטת בר-אילן, להגיע למרדכי ולאסוף את תכולתם.

בארגזים היא מצאה, בין השאר, התכתבויות ששניאור ניהל עם כמה מהנשים הקרובות אליו ביותר: מכתבים קורעי לב מאמו, חייהפייגה שניאור, שנותרה אחרי מלחמת העולם הראשונה בחוסר כל בבית הולדתו ברור-סיה הלבנה, והפצירה בבנה היושב בפריז לסייע לה, עד שנפטרה ב-1930; מכתבים שכתב לאישה צעירה, ידידה או אהובה, שנותרה בברלין עד עליית הנאצים ולא ברור מהם מה עלה בגורלה במלחמה; והתכתבות עם בתו, רנהרבה, המשרטטת את הקרע ההולך ונמשך בינה לבין הוריה מאז נשלחה לפנימייה בקונטיקט בגיל 12 ועד שהתאהבה למגינת ליבם ברקדן ספרדי ועברה לספרד, ושם הפכה לרקדנית פלמנקו בשם לאורה טולדו. ההתכתבויות הללו לא מספקות רק מבט אינטימי, כמעט מציצני, על חייו הפרטיים של אחד הסופרים הנקראים ביותר של דורו. הן משרטטות גם מהלך חיים של יהודים רבים בני אותו דור.

מבחינת צורתן, אלה התכתבויות מחוררות, לא רצופות (לעיתים נותר רק צד אחד בהתכתבות), המתנהלות מול שלוש נשים בשלוש לשונות - יידיש, צרפתית וגרמנית - כעדות לחיי הנדודים והפליטות של שניאור, שעבר בין ערים ותרבויות, מרוסיה לגרמניה, לצרפת ומאוחר יותר לארה"ב; ומבחינת תוכנן הן מספרות על השבר הכפול של חייו - מול דור ההורים שנותר מאחור במזרח אירופה ומול דור הילדים שגדלו במערב, ובסופו של דבר התנתקו מהעבר היהודי ומהלשונות היהודיות. חיבורה של נתנאל, "נדרון להיעלם", הקושר בין הסיפור הפרטי

של המכתבים לסיפור הכללי של יהודי אירופה ולתרבות הכתיבה שלהם, יוצא קעת בהוצאת מאגנט, בסדרת "חפץ" בעריכת פרופ' יפעת וייס מהאוניברסיטה העברית.

מהחידר לביאליק

אבל עוד לפני שנשאלת השאלה הראשונה על שניאור, מבקשת נתנאל לומר כמה דברים שהם לכאורה מחוץ לראיון. "אף פעם לא התחלתי ככה ראיון", היא מתנצלת, "אבל גם אם זה היה כנס אקדמי או שיעור באוניברסיטה הייתי מתחילה ככה. הייתי בהפגנה מול הכנסת. מעל ההתכנסות העצומה של המפגינים אני זוכרת קבוצה של נערות צעירות שירקו עלינו וקיללו אותנו. הייתי רוצה להקדיש את הראיון הזה לנערה שירקה. הייתי רוצה להגיד לה שמיעוט זאת עמדה מתחלפת, וגם היא

בסופו של דבר יכולה להיות מיעוט". ההקשרים העכשוויים האלה, יתברר בהמשך השיחה, למעשה אינם מחוץ לראיון, שכן דמותו של שניאור כפי שנתנאל רואה אותה מספרת בדיוק את סיפורו של מיעוט שנע בין תרבויות ובין זהויות, לפעמים הפוכות. "הוא חי חיים של פליטות, נוודות, מלחמה וזהויות מתחלפות. הוא עבר שתי מלחמות עולם, מלחמת אזרחים ברוסיה ואת עליית הפשיזם. הוא היה מנסרה של רגישויות, של זהויות יהודיות: מה זה אומר להיות אדם יהודי חדש? מה זה אומר לא להיראות כמו אבא שלך?" שניאור גדל בעיר שקלוב ברוסיה הלבנה למשפחה חסידית בת המעמד הבינוני. בגיל 13, משלא רצה ללכת לבית המדרש, עזב את ביתו ופנה אל הסמכות האחרת - אל אודסה ואל ביאליק. "למה אדם עוזב את הבית? הוא לא יכול היה להתקיים שם יותר בתוך מה שהוא זיהה כעוני רוחני. הוא כתב שירים על פתקאות, הוא היה בעל חלומות, ולא פחות מזה - חרדות. הוא הגיע לאודסה והתדפק על דלתו של ביאליק ועל דלתו של מגדלי מוכר ספרים, והחל תהליך של חניכה עם ביאליק, באותה תבנית פטריארכלית גברית של רבי ותלמידה, אלא שהלימוד היה שירה לירית".

אחרי אודסה הוא התחיל לנדוד בין מרכזי התרבות היהודיים של התקופה, ובשקלוב עירו היה מבקר רק מדי פעם, בדרך כלל בפסח. הגיחה האחרונה לשקלוב תהיה במאי 1914, ערב מלחמת העולם - וזאת גם תהיה הפעם האחרונה שהוא יראה את אמו, שגם שאר בניה, למעט בת אחת, עזבו את הבית.

"תראי איזו התפרקות. בסוף זה הכי אישי - בסוף כל האירועים הגדולים, המהפכות והטנקים והמניפסטים, בסוף הם מתדפקים על דלת של אישה אחת, חייהפייגה שניאור, שלא עוזבת את הבית שלה בשקלוב אבל העולם דופק כל כך חזק על הדלת שלה, שהיא לא רואה יותר את הילדים שלה. אחד מת אחרי המלחמה מטיפוס, אחד נדד לפריז ולא חזר, אחד מת בלונדון, ובסוף היא מתה

צילום: יוסי זליגר

"אין רוב ומיעוט קבוע, הכוח עובר מיד ליד". לילך נתנאל

26.81x33.14	2/2	17	תמוך	ישראל היום!	10/03/2023	85298492-7
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910						

מועדוני לילה' מהסוג הנחות ביותר. במקרה זה לא יהיה לך יותר את אבא שלך, ולא את אמא שלך, ולא תמיכה כלכלית, ולא מוסר".

איש ספר - וקטעה

נתנאל פגשה את רנה־רבקה שניאור - שהיתה ידועה בשם הבמה שלה, לאורה טולדו - שנתיים לפני מותה, כשהיא הגיעה לארץ בניסיון לקנות חלקת קבר לצד אביה בבית הקברות טרומפלדור (אפשרות שהתבררה כבלתי מעשית). נתנאל: "למרות השבר עם הוריה, ואולי משום שהיתה בסוף ימיה, הרגש כלפיהם היה מאוד חזק. היא דיברה עליהם בכאב ובעלבון, דיברה על נדיד, אמרה לי: 'את אמא שלי לא אהבתי, ואת אבא שלי אהבתי מאוד'. אבל באותה פגישה הבנתי שהיא ידעה מעט מאוד על אבא שלה ועל היצירה שלו והעבר שלו. היינו במצב הפוך - אני קראתי את כל יצירתו, והיא הכירה אותו רק אחרי השבר, בתור פליט, ולא קראה שום דבר שכתב בעברית או ביידיש".

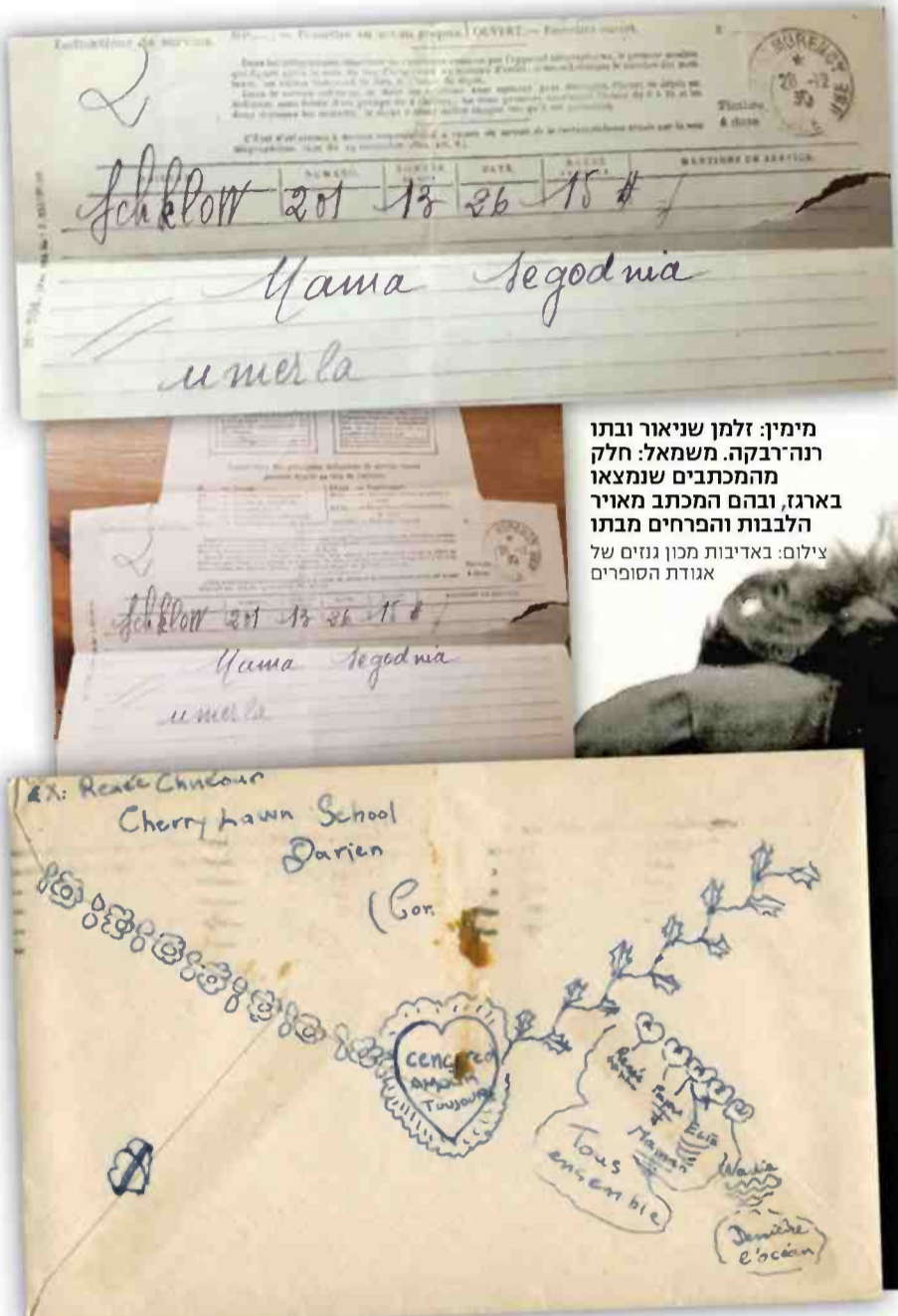
ההתעקשות של שניאור להמשיך לכתוב בשתי השפות, עברית ויידיש, גם אחרי מלחמת העולם הראשונה, כאשר שתי הספרויות הללו התפצלו לשתי תרבויות שונות וכמעט מנוגדות, היא יוצאת דופן. "בתקופה הזאת רוב הסופרים כבר 'בחרו צד' בין העברית ליידיש. אלה לא היו רק שתי לשונות שונות, אלה היו שתי פוליטיקות שונות של זהות. בתור מספר יידיש הוא היה מופקד על זיכרון של עולם שנחרב, ובתור משורר עברי הוא היה לאומן שכתב שירת כוח ועוצמה, 'שירת בריונים'. איך את מסבירה את ההתעקשות שלו להמשיך לכתוב בשתי הלשונות - היו לו אולי היסוס או רת־עה ביחס לתרבות העברית הציונית בארץ ישראל? כששניאור התחיל לכתוב עברית בנעוריו, בתחילת המאה, הבחירה בעברית לא באה מתוך ציונות. העברית אפשרה לו, דווקא בשל השורשים שלה בקודש, לעשות את המעבר משקלוב לברלין, מקודש לחול. זאת היתה שפת תנועה, שפת המרה, ולכן גם שפת האירופיזציה. אם רצית להיות אדם חדש, הכלי שלך היה העברית. אחרי מלחמת העולם הראשונה הוא כתב בעיקר ביידיש משתי סיבות: האחת, שהוא פנה ליידיש כשפת הזיכרון אחרי חורבן הקהילות היהודיות ברוסיה, והשנייה משיקולים כלכליים, משום שעיתונים יידיים בניו יורק ובוורשה שילמו לו כסופר מקצועי".

ובזמן שהוא כותב ביידיש ליהודי התפוצות הוא כותב שירת־כוח ציונית בעברית.

"אחרי שהוא מבקר בארץ ב־1925 הוא מתחיל לכתוב בעברית שירה שהיא במוצהר מגויסת לרעיון הציוני. יש בו חלקים כוחניים. אני רואה בתמונות את הכתפיים הרחבות, את השיערה הוויריליות. אני רואה את תרבות הכוח שלו גם ביצירה שלו וגם במסמכים. אני יודעת שהוא היה גם איש קטטה ומדון, הוא הרים יד לפחות פעם אחת שאני יודעת עליה. בעיניי שניאור לא מראה משנה סדורה של נאמנות פוליטית לרעיון מסוים, הוא מראה הרבה מאוד שגיאות, טעויות, עוולות, תשוקות חורגות". התחלנו את השיחה הזאת במחשבה על שניאור בתור מיעוט, ואנחנו רואות שחלקים מהכתובה שלו ומהרמות שלו מציגים דווקא גבריות בוחנית מאוד. "אבל זה בדיוק מתאים. אני חושבת שזהויות חברתיות ותרבותיות הן תמיד דבר מתחלף, וזה גם מה שההיסטוריה היהודית מראה - אין רוב ומיעוט קבוע, גם הכוח תמיד עובר מיד ליד. המקרה של שניאור מראה שאפשר להיות באותו זמן גם פליט שבורה כשהוא מחזיק לבתו את היד וגם סופר ציוני לאומן. שום זהות לא היתה מוחלטת".

אם נחבר את זה לתחילת השיחה שלנו, האם את רוצה שהנערה ההיא שירקה תהיה מסוגלת להכיר בנרדפות שלה עצמה ומתוך זה בנרדפות של אחרים, שכרגע נמצאים בעמדת מיעוט - פליטים, ערבים? "הדבר לגבי זאת שירקה זה שהיא בדיוק כמוני, רק שאני לא יורקת עכשיו. אנחנו מדברות אותה השפה. הייתי רוצה שנשכח פה ונקרא יחד".

לילך נתנאל, "נדון להיעלם: מסה על המכתבים האבודים של זלמן שניאור", סדרת חפץ בעריכת יפעת וייס, הוצאת מאגנס, 120 עמ'

מימין: זלמן שניאור ובתו רנה־רבקה. משמאל: חלק מהמכתבים שנמצאו בארגז, ובהם המכתב מאויר הלבנות והפרחים מבתו צילום: באדיבות מכון גניזת של אגודת הסופרים

בזמן שמאפשר הצלבה נורא דרמטית של לפני ואחרי ההרס. באותו זמן שהוא מקבל את המכתבים האלה מאמו, הוא מתכתב עם קפלן־זינגר, שהיתה ידידה ואולי אהובה. בתחילת שנות ה־30 הוא ממליץ לה על מקומות לבקר בהם בנים, ושנה אחר כך, ב־1933, היא נעלמת ואחרי מלחמת העולם הוא לא מוצא אותה, הוא לא יודע אם היא נספתה. הוא חי בתוך הפיצולים האלה".

מחסום השפה

גם קורות חייה של בתו, רנה־רבקה, היו רוויים תהפוכות ושבירים. היא נולדה ליד פריז, ובגיל 10, עם תחילת ההפצצות במלחמת העולם השנייה, המשפחה נמלטה מביתה ונדרה בין כפרים במשך שנה וחצי, עד שבני המשפחה חצו את הגבול לספרד ועלו על ספינת משא לניו יורק, שעליה נדחקו כאלף פליטים יהודים - יותר מפי שלושה מהקיבולת. זמן קצר אחרי שהגיעו לניו יורק הילדה נשלחה לפנימייה. עד סוף ימיה היא לא ידעה את השפות שבהן יצר אביה, עברית ויידיש, ולא קראה את יצירתו. "זה הרבה פעמים התוצר של פליטות, שהילדים כבר לא מדברים את השפה של ההורים. רואים את זה גם במשפחת פוגל ובמשפחת פרישמן, שאותו אני חוקרת עכשיו. ההורים חיו חיים שהילדים לא יבינו, ולהפך".

במכתב להוריה מהפנימייה היא כותבת: "אני ילדה בלי מול, ישנתי מתחת לחלון שבור בביתן השבדי, ביום שירד פה גשם ונשבה רוח. הגשם ירד עלי וגם את הרוח הרגשתי: בבוקר הכרית שלי היתה רטובה, ובלילה ילדה אחת לא נתנה לי להזיז את המיטה שלי לכיוון הפינה שלה בתירוץ שאסור לנו לישון כל כך קרובות זו לזו". על המעטפה להוריה היא ציירה לבבות עם שמות בני המשפחה וכתבה בצרפתית "tous ensemble", "כולם יחד". במכתב שנשלח כמה שנים מאוחר יותר כותב לה אביה שהוא יעביר לה סכום כסף לחשבונה, "אבל בתנאי אחד: שתגרשי מהאדמה שלך ומהראש שלך ומהחיים שלך את הרקדן הספרדי הזה. (...) את תהפכי להיות רקדנית

"הוא לא יכול היה להגיע לשקלוב כי הוא היה פליט במערב, עם נתינות רוסית, שהשתמט שם מחובת גיוס ופחד שהוא לא יוכל לחזור. הוא גם פחד לראות את אמא שלו, לא אוכל וליין לקידוש". הוא לא יכול היה להגיע לשקלוב, לא נפשית ולא פוליטית, כי הוא היה פליט במערב, עם נתינות רוסית, שהשתמט שם מחובת גיוס ופחד שהוא לא יוכל לחזור. אולי הוא גם פחד לראות את אמא שלו, לראות באיזה מצב היא. אני לא שופטת אותו. מה שמעניין בניין זה שבמשך כל ההתכתבות הוא כותב מסכת של סיפורים ביידיש בשם 'הודי שקלוב', ובסיפור יש אמא שקוראים לה פייגה, כמו לאמא שלו, והכותרת שהוא נותן לסיפורים כשהם מתפרסמים בעיתונים היא 'סיפורים מעולם שנחרב'.

"אמא שלו מספרת לו במכתבים שהיא מתחילה לה- שכיר חדרים בבית שלה, שאין לה שיניים ללעוס את האוכל. היא כותבת לו: אין עצים להסיק את הבית, הבהונות שלי מעוותות ולא נכנסות לנעלי הבית. אני מדמינת שמכתב ממנה מגיע אליו לצרפת, והוא מונח על שולחן העבודה שלו, על גבי הטיטות של סיפורי 'הודי שקלוב', שבהם הוא מספר על שפעה אדירה של חיים בילדותו, על היין שאמו שולחת אותו להביא, ואיך היא מכינה ריבה מפירות הקיץ ומסוכר כשהילדים מת- קבצים מסביבה. תחשבי על טיטות הסיפור הזה בשולחן העבודה שלו, עם פירות הקיץ והיין והסוכר, ועל זה מונח ההווה של המכתב מאמא שלו".

לאורך שנות ההתכתבות עם אמו שניאור התכתב גם עם אישה מברלין בשם אנה קפלן־זינגר, שככל הנראה התגוררה בעבר בשכונת אליו, והם שמרו על קשר מכ- תבים גם אחרי שכל אחד מהם נישא לאחר. "שניאור חי

בביתה בדצמבר 1930 מרעב ומקור". איך הוא יכול היה לעמוד מנגד בשאמא שלו מתחננת לעזרה?

"אני לא חושבת שהוא עמד מנגד. יש לנו דק צד אחד, בשמרו רק המכתבים ממנה. אני לא יודעת מה הוא ענה לה. אני מניחה שהוא שלח לה כספים באופן סדיר, והכסף הזה לא הספיק. יש איזה רגע שבו היא אומרת 'מה אתה חושב שאני אעשה עם הכסף, אני רוצה אותו לאוכל וליין לקידוש'. הוא לא יכול היה להגיע לשקלוב, לא נפשית ולא פוליטית, כי הוא היה פליט במערב, עם נתינות רוסית, שהשתמט שם מחובת גיוס ופחד שהוא לא יוכל לחזור. אולי הוא גם פחד לראות את אמא שלו, לראות באיזה מצב היא. אני לא שופטת אותו. מה שמעניין בניין זה שבמשך כל ההתכתבות הוא כותב מסכת של סיפורים ביידיש בשם 'הודי שקלוב', ובסיפור יש אמא שקוראים לה פייגה, כמו לאמא שלו, והכותרת שהוא נותן לסיפורים כשהם מתפרסמים בעיתונים היא 'סיפורים מעולם שנחרב'.

"אמא שלו מספרת לו במכתבים שהיא מתחילה לה- שכיר חדרים בבית שלה, שאין לה שיניים ללעוס את האוכל. היא כותבת לו: אין עצים להסיק את הבית, הבהונות שלי מעוותות ולא נכנסות לנעלי הבית. אני מדמינת שמכתב ממנה מגיע אליו לצרפת, והוא מונח על שולחן העבודה שלו, על גבי הטיטות של סיפורי 'הודי שקלוב', שבהם הוא מספר על שפעה אדירה של חיים בילדותו, על היין שאמו שולחת אותו להביא, ואיך היא מכינה ריבה מפירות הקיץ ומסוכר כשהילדים מת- קבצים מסביבה. תחשבי על טיטות הסיפור הזה בשולחן העבודה שלו, עם פירות הקיץ והיין והסוכר, ועל זה מונח ההווה של המכתב מאמא שלו".

לאורך שנות ההתכתבות עם אמו שניאור התכתב גם עם אישה מברלין בשם אנה קפלן־זינגר, שככל הנראה התגוררה בעבר בשכונת אליו, והם שמרו על קשר מכ- תבים גם אחרי שכל אחד מהם נישא לאחר. "שניאור חי